

Türk Batılılaşma Hareketini Ziya Gökalp Felsefesi ile Yeniden Düşünmek

Rethinking the Turkish Westernization Movement with the Philosophy of Ziya Gökalp

Bihter TÜRK MENOĞLU POLAT

Asist. Prof., Van Yüzüncü Yıl University, Department of Philosophy, Van, Türkiye
Dr. Öğretim Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Van, Türkiye
Orcid: 0000-0002-6045-9724 Email: bihterturkmenoglu@yyu.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Türkmenoğlu Polat, B. (2024). Rethinking the Turkish Westernization Movement with the Philosophy of Ziya Gökalp. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Special Issue of Ziya Gökalp, 57-68.

Türkmenoğlu Polat, B. (2024). Türk Batılılaşma Hareketini Ziya Gökalp Felsefesi ile Yeniden Düşünmek. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Ziya Gökalp Özel Sayısı, 57-68.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 03 Haziran/ June 2024

Accepted/Kabul Tarihi: 13 Ağustos/ August 2024

Published/Yayın Tarihi: 06 December/Aralık 2024

Issue/Sayı: Ziya Gökalp Özel Sayısı /Special Issue of Ziya Gökalp **Pages/Sayfa:** 57-68

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Bihter TÜRK MENOĞLU POLAT).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılılaşma ve modernleşme süreci çok yönlü değişim hareketini beraberinde getirmiştir. Başlangıçta, Batı'yı takip sadece askeri alanla sınırlı olsa da zaman içerisinde farklı alanlarda da Batı'dan yararlanılma fikrinin gerekliliği görülmüştür. Bu gereklilik bürokratların ve dönemin aydınlarının devlette yaşanan çözüme için sunmuş oldukları çözüm önerilerine yansımıştır. Belirli ilkeler, bağlandıkları ideolojiler ve dönemin getirdikleri dahilinde yeni aydın profili siyasi çözülmeyi ortadan kaldıracak bazı formüller ileri sürmüştür. Bu durum yeni fikir akımlarının ortaya çıkmasına neden olmuş ve ortaya atılan fikir akımları dönemin yeni aydın kimliğini oluşturmuştur. 1876-1924 yılları arasında yaşayan Ziya Gökalp, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemleri ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında gerçekleşen birçok gelişmeye tanıklık etmiştir. Gökalp, "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" şeklinde üç fikir akımı etrafında öğretisini kurmuştur. Söz konusu bu fikir akımları Gökalp'in düşünce dünyasını etkilemiştir. Bu çalışmada Türk Batılılaşma hareketinde felsefenin yeri nedir? sorusu felsefi düşünceye büyük önem veren Gökalp'in çalışmaları bağlamında değerlendirilmiştir. Eserleri, makaleleri ve ulaşılan arşiv belgeleri ışığında Ziya Gökalp'in devletteki çözülmeye sadece bir devlet adamı gözüyle bakmadığı aynı zamanda modernleşme hareketinin tam anlamıyla gerçekleşebilmesi için Gökalp'in felsefi düşünceye özel ve önemli bir alan açtığı saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ziya Gökalp, felsefe, batılılaşma, modernleşme.

Abstract

The Westernisation and modernisation process of the Ottoman Empire brought about a multifaceted movement of change. Initially, following the West was limited to the military field. However, in time, the West was utilized in other fields as well. This situation was reflected in the solution suggestions offered by bureaucrats and intellectuals of the period for the dissolution in the state. Within the framework of certain principles, the ideologies to which they adhered and the requirements of the period, the new intellectual profile put forward some formulas that would eliminate political dissolution. This situation has led to the emergence. Ziya Gökalp, who lived between 1876 and 1924, witnessed many developments in the last periods of the Ottoman Empire and the foundation years of the Republic of Turkey. Gökalp established his doctrine around the three ideal currents of 'Turkification, Islamisation and Modernisation'. These currents of thought had an impact on his world of thought. In this study, the question of the place of philosophy in the Turkish Westernisation movement is evaluated in the context of the works of Gökalp, who attached great importance to philosophical thought. In the light of his works, articles and archival documents, it has been determined that Ziya Gökalp did not only look at the dissolution of the state from the perspective of a statesman, but also that Gökalp opened a special and important space for philosophical thought in order for the modernisation movement to be fully realised.

Key Words: Ziya Gökalp, philosophy, westernization, modernization.

Giriş

Mekânsal olarak geniş bir coğrafyada yer alan Osmanlı İmparatorluğu, çeşitli etnik ve dinsel grupların kendi bünyesinde yer aldığı özgün bir yapıya sahiptir. İmparatorluğun yayıldığı geniş coğrafyanın, barındırdığı etnik ve dinsel grupların imparatorluk üzerindeki etkisi tasavvur edilse de ağırlıklı olarak Osmanlı'nın, Türk-İslam kaynaklarından beslendiğini ve klasik düzenini bu doğrultuda kurduğunu söylemek doğru olacaktır. Bu düzen 16. yüzyıla kadar geçerliliğini korumuş olsa da bu yüzyılın ortalarından itibaren klasik düzende yaşanan çözülme/bozulmalar beraberinde toprak ve itibar kaybına yol açınca dönemin düşünürleri ve bürokratları değişim hareketine yönelik çözümler aramaya başlamıştır.¹ 16. ve 17. yüzyıllarda önerilerde bulunan Osmanlı devlet adamları ve fikir erbâbları mevcut düzendeki bozulmayı başlangıçta Osmanlı'nın devlet ve toplum anlayışı bağlamında çözümlenmeye çalışmışlardır. Ancak zaman içerisinde çözümün bu bağlamda gerçekleşmesinin pek mümkün olmadığı görülmüş ve bu gelenekçi yoruma karşılık devlet adamları, 19. yüzyılın başlarında daha gerçekçi çözüm önerilerinde bulunmuşlardır. Böylece çözümlenin sadece ıslah fikri ile düzelmesinin mümkün olmadığı görülmüş ve Osmanlı Devleti ile Avrupa arasındaki ayrışmada birçok dinamiğin etkili olduğunun farkına varılmıştır. Bu farkındalıkta sefaret görevi ile Avrupa'ya gönderilen sefirler ve onların kaleme aldıkları sefaretnameler Osmanlı'nın Avrupa'yı tanınmasında büyük bir öneme sahiptir. Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin kaleme aldığı *Paris Sefaretnamesi*, Mustafa Sami Efendi'nin *Avrupa Risalesi*, Sadık Paşa'nın *Avrupa Ahvaline Dair Risale* adlı eseri Batı'nın tanınmasında tarihyazımsal literatürde büyük öneme sahip çalışmalar olmuştur.² Batı'daki ilerleme sürecini anlatan bu çalışmalar devlet problemlerinin Batı'daki gelişmeleri takip yoluyla çözüleceği fikrini güçlendirmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Batı ile teması çok yönlü değişim hareketinin gerekliliğini beraberinde getirmiştir. Başlangıçta askeri teknik ile sınırlı tutulmasının yeterli olacağı düşüncesi zaman içerisinde farklı alanlarda da Batı'yı takibin gerekliliğine dönüşmüştür. Bu gereklilik fikri Batılılaşma denilen olguyu beraberinde getirmiştir. Osmanlı tarihine bakıldığında bu olgunun -Batılılaşmanın- devletin farklı dönemlerinde farklı ağırlıklarda yer aldığı görülmektedir. 1718-1730 yılları arasında yaşanan Lale Devri'nde Batılılaşmaya dair atılan adımlar, 1789-1807 yılları arasında tahta bulunan III. Selim'in yenileşme politikaları, 1808-1839 yıllarında hüküm süren II. Mahmud'un gerçekleştirdiği ıslahatlar, Osmanlı Devleti'nde batılılaşmaya dair atılan adımların ilk örneklerini teşkil etmektedir. Söz konusu girişimler dışında Batılılaşmaya dair en kararlı adımın Tanzimat ile atıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Hocaoğlu (1995) bu konuda şöyle bir açıklamada bulunmuştur: "Osmanlı, Tanzimat öncesinde bulanık ve flu, Tanzimat ile zamanla gitgide daha kararlı, açık-seçik bir hale dönüşen tarzda, bir daha dönmek üzere, kiblesini Garb'a çevirmiştir" (s. 163). Enver Koray (1991) "Tanzimat reformların hükümet adamları ve padişahlar tarafından ortaya konulup uygulanmaya çalışıldığını" söyler (s. 118). Ancak Batılılaşma hareketinin devletin her alanına sirayet ettiği de açıktır. Çünkü Batılılaşma kurumlardaki dönüşümden başka bir şeydir. Tanzimat; aynı zamanda sınıfların, toplulukların, bireylerin veyahut zevklerin, davranışların Batı'daki izafet çevrelerine göre şekillenmesi sürecidir (Kılıçbay, 1985, s. 147). O halde ilk olarak devlet adamları/ bürokratları arasında görülen bu hareketin halka yayılmasının kaçınılmaz olduğu söylenebilir. Söz konusu yayılmayı bu olguyu savunan dönemin aydınları gerçekleştirmiştir. Ancak dönemin aydınları Batı ile temasın neticesinde klasik aydın tipinden yeni bir aydın profiline dönüşmüştür. Yeni aydın tipi -Hocaoğlu'nun (1995) ifadesiyle, "Yeni Türk İntelijansiyası"- devletin varlığını sürdürebilmesi için yeni önerilerde bulunmuştur. Ortaya çıkan yeni aydın tipinin sunmuş olduğu önerilerinin Osmanlı Devleti'ndeki klasik ulemadan farklılık göstereceği açıktır. Çünkü ortaya çıkan yeni profil Batı'yı deneyimlemiş ve ondan esinlenmiştir. Böylelikle klasik ulemanın homojen ve tekdüze yapısı dağılarak daha heterojen bir yapı ortaya çıkmıştır. Yeni aydın tipi her ne kadar birbirinden farklılık gösterse de en büyük referansları Batı olmuş ve çözüm önerilerinde Batı'ya yönelmede bir sakınca görmemiştir.

Bağlandıkları ideolojiler ve dönemin getirdikleri dahilinde yeni aydın profili siyasi çözülmeyi ortadan kaldıracak bazı formüller ileri sürmüştür. Söz konusu bu formüllerin *ittihat* ve *terakki* kavramları etrafında şekillendiği aşikârdır. Namık Kemal'den kalan bu iki kavramdan *ittihat* imparatorlukta Osmanlı birliği anlamına gelirken, *terakki* ise aydınlanma, uygarlığın teknik ve eğitim araçlarıyla donanması anlamına gelmektedir (Berkes, 2022, s.

¹Devlet düzenindeki çözümlere yönelik ilk çalışmalar Kâtip Çelebi ve Koçi Bey gibi düşünürler tarafından yapılmıştır. Detaylı bilgi için bkz: Kâtip Çelebi, 1982. Koçi Bey, 1972.

²Detaylı bilgi için bkz. Yirmisekiz Mehmet Çelebi, 2021. Mustafa Sami Efendi, 1996. Sadık Paşa, 1974, s.26-34.

405). Böylelikle ortaya atılan üç fikir akımının temelinde söz konusu iki kavram büyük ölçüde etkili olmuştur. Birincisi; imparatorluk içerisinde yer alan etnik gruplar arasında birlik sağlamayı amaçlayan Osmanlıcılık düşüncesi, ikincisi; Batı'nın yeniliklerinden yararlanarak Osmanlı ve Batı arasındaki ayrışmayı en aza indirgeyen Batıcılık düşüncesi, üçüncüsü ise İslamcılık düşüncesi olmuştur. Dönemin aydınları arasında bu üç görüşe ayrı ayrı ağırlık verenler ve bu üç görüşü bağdaştırma çabası içerisinde olanlar bulunmaktadır. Nitekim hem Doğulu hem de Batılı olma çabasını yani bir uzlaştırma/bağdaştırma girişimini Şinasi'nin "Şarkın akl-ı pîriyle Garbın bîkr-i fikirlerini tevzi etmek" ifadesi tam olarak karşılamaktadır (Olgun, 1976, s. 2).

Tanzimat'tan beri bir çeşit ülkü haline gelen bu üç düşünce biçiminde, dönemin getirdikleri dahilinde dönüşümler yaşanmaya başlamıştır. Osmanlılık, Batıcılık ve İslamcılık düşüncesi etrafında şekillenen ideolojiye zaman içerisinde yeni akımlar dahil olmuştur. Batı'da hâkim olan ve daha sonra Osmanlı İmparatorluğu içerisinde yaşayan Hıristiyan azınlıklar arasında yayılan, ulusçuluk akımının etkisiyle Türk ulusçuluğu- Turancılık-Pantürkçülük bu akımlardandır. Söz konusu akımlar bir süre sonra ideoloji halini almaya başlamıştır. Bu ideolojik yaklaşımlar, devlet düzeninde görülen siyasi, iktisadi, sosyal çözümlenin nedenleri üzerine çalışan yeni Türk aydınının heterojen bir kimliğe bürünmesine neden olmuştur. Bu heterojen yapı çağdaş olan Türk aydınları arasında bile görünür bir hal almıştır. Yusuf Akçura (1876-1935) ve Ziya Gökalp (1876-1924) bu farklılığın en belirgin örneklerindedir. Söz konusu isimler tarafından kaleme alınan, modern Türk düşüncesi için önemli olan iki çalışma yeni aydın tipinin neden heterojen olduğunu ve klasik Osmanlı ulemasından neden farklılaştığının en güzel örneklerini oluşturmuştur.

Bilindiği üzere Yusuf Akçura'nın *Üç Tarz-ı Siyaset* adlı çalışması 1904 yılında *Türk* isimli gazetede üç bölüm halinde yayınlanmıştı. 1918 yılında ise Ziya Gökalp'in *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak* adlı eseri yayınlanmış böylece Türk düşünce tarihindeki meseleler belirli fikir akımları dahilinde açıklanmıştı. Birbiri ile çağdaş olan bu iki aydının eserleri ve geliştirmiş oldukları felsefeler benzerlikler taşımakla birlikte aralarında mühim farklılıklar bulunmaktadır. Üç fikir hareketi etrafında şekillendirdikleri söylemlerinin tam örtüşmediği görülmektedir. Akçura, Ziya Gökalp düşüncesinde yer alan *Muasırlaşmak*'a yer vermezken Gökalp'in *Osmanlıcılığını* zikretmediği görülmektedir (Çalen, 2018, s. 14). Ancak "memalik-i Osmaniyye garbden istifâza ile iktisâb-ı kuvvet ve terakki ârzuları uyanalı, belli başlı üç meslek-i siyasi tasavvur ta'kip idildi"(Akçura, 2015, s. 15) ifadesi Akçura'nın belirlediği üç siyasetin temelinde Batı'dan alınan ilhama vurgu yaptığını göstermektedir. Gökalp'te, "Muasırlaşmak" ayrı bir siyaset olarak görülürken, Akçura'da Batılılaşma diğer üç siyasetin ondan feyiz aldığı, faydalanıldığı bir temel teşkil etmektedir. Bu bağlamda bahsi geçen iki düşünürün dönemin heterojen aydın profilini karşıladığı görülmektedir.

Devletteki bozulmanın giderilmesi için ortaya çıkan fikir akımları genelde siyasi içeriğe sahiptir. Ancak bazı Türk aydınları arasında felsefi düşüncenin önemini vurgulanması yeni bir bakış açısının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Baha Tevfik (1884-1914), Abdullah Cevdet (1869-1932) gibi düşünürlerdeki Batılılaşma ve modernleşme düşüncesi felsefi düşünceye yönelmelerini de sağlamıştır. Söz konusu yönelimin Batılılaşma ideolojisinin yansıması olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Osmanlı'nın son dönemlerine şahitlik eden, Cumhuriyet'i de deneyimleyen önemli mütefekkirlerimizden Ziya Gökalp de her ne kadar devletteki çözülmeye siyasi kimliğinden dolayı bir devlet adamı gözüyle bakmış olsa da modernleşme hareketinin tam anlamıyla gerçekleşebilmesi için felsefi düşünceye özel ve önemli bir alan açmıştır. Bu bağlamda Türk modernleşme hareketini Ziya Gökalp'in felsefi çabası ile değerlendirmek anlamlı olacaktır.

1. Ziya Gökalp'in Hayat Öyküsüne Dair Kısa Bir Değerlendirme

1876-1924 yılları arasında yaşayan Ziya Gökalp, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki değişim hareketlerini görmüş, Cumhuriyet'in ilk yıllarına tanıklık etmiştir. Yaşadığı dönemde şahitlik ettiği olaylar, onun hayatının ne yönde şekilleneceğine ve Cumhuriyet için kurmuş olduğu öğretilerine yansımıştır. Ancak ailesinin de Ziya Gökalp'in düşünce dünyasına olan etkisi yadsınmaz. Özellikle babası Mehmet Tevfik Efendi edebiyat alanındaki ilgisini Gökalp'e de aşılamıştır. Babasının yönlendirmesi neticesinde Ziya Gökalp Askerî Rüştiye'ye kaydolmuştur. 1890 yılında bu okuldan mezun olan Ziya Gökalp, bulunduğu yerde başka okul olmadığı için bir süre özel eğitim almış 1892 yılında Diyarbakır İdadisi açılınca bu okulun ikinci sınıfında eğitimine devam etmiştir (Olgun, 1976, s. 6). Bu okulda okuduğu sırada Genç Türklerin Avrupa'daki çalışmalarıyla ilgilenmiş ve bunu çevresine duyurmaya başlamıştır. Dünyaya ilişkin kafasında yer alan varoluşsal sorunlar ve yaşadığı dönemdeki baskılar onu intihara sürüklemiş bu

olaydan sonra bir süre eğitimine ara vermiştir. Kardeşi Nihat Gökalp'in yardımı ile İstanbul'a giden Ziya Gökalp Mülkiye Baytar Mekteb-i Âlisine kaydolmuş bu okulda akademik çalışmalarından çok siyasi çalışmalara yönelmiş ve İttihat ve Terakki'ye üye olmuştur. Bu cemiyetin üyelerinin sıkı bir takibe alınması sonucunda evlerinde yapılan aramalar neticesinde Gökalp tarafından yazılan bir mektuba ulaşılması, onun tutuklanmasına ve Baytar Mektebi'nden atılmasına yol açmıştır (Heyd, 1979, s. 33-34). Tutukluluğunun sona ermesinin ardından Diyarbakır'a gönderilen Ziya Gökalp'in buradan ayrılması yasaklanmıştır. Ancak Diyarbakır'da geçirdiği süre içinde bir önder konumuna gelmiş, 1909 yılının sonbaharında Selanik'ten gelen bir telgrafla İttihat ve Terakki Partisi'nin Diyarbakır temsilcisi olarak Selanik'e çağırılmıştır (Erişirgil, 1984, s. 57). Selanik'e yerleşen Gökalp, bulunduğu konum dolayısıyla Türk ve Avrupalı çevrelerle ilişki kurmuş, etkin bir yayıncı olmuştur. Ali Canip ve Ömer Seyfettin'inin yayınladığı Genç Kalemler Dergisi'ne yazılarıyla destek vermiştir. 1911-12 yıllarında Selanik İttihat ve Terakki Lisesi'ne felsefe, toplumbilim öğretmeni olarak atanan Gökalp, ilk defa bir Türk okulunda toplumbilim ve felsefe dersinin verilmesinde öncülük etmiştir (Heyd, 1979, s. 39).

1912 yılında yaşanan Balkan Savaşı, İttihat ve Terakki merkezinin İstanbul olmasına neden olmuş Gökalp'te buraya göç etmiştir. Türk Ocağı'na üye olan Gökalp, arkadaşı Yusuf Akçura tarafından hazırlanan Türk Yurdu'nun yayın kuruluna seçilmiştir (Heyd, 1979, s. 41). Ziya Gökalp'in hayatındaki dönüm noktalarında biri de Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'ndaki yenilgisi olmuştur. 1918 yılında mütarekeden sonra ülkeyi terk eden Genç Türkler'in uyarılarını dinlemeyen Gökalp üniversitedeki derslerine devam etmiştir. 1919 yılının başlarında ise tutuklanarak bir İngiliz gemisiyle Malta'ya gönderilenler arasında yer almıştır (Heyd, 1979, s. 44). 1921 yılında Yunanlıların bozguna uğratılışının ardından Türkiye'ye dönmesine izin verilen Gökalp önce Diyarbakır'a geçmiş, ardından 1922 yılında Ankara'da Telif ve Tercüme Heyeti başkanlığına atanmıştır (BCA, 253/249, 17.04.1923). Bu görevinde birçok klasiğin Batı dillerinden Türkçe'ye aktarılmasını sağlamıştır. 1923 tarihli arşiv belgesi "Avrupa'da birçok dile çevrilen Chef d'auvre adlı eserin Türkçe'ye çevirisinin ne şekilde yapılacağına dair Telif ve Tercüme Encümeni Ziya Gökalp'ten gelen bir yazıya ilişkindir (BCA, 640/12, 20.09.1923). 1923 yılında Anadolu ve Rumeli Müdafae-i Hukuk Cemiyeti'nin propaganda çalışmalarında rol alan Ziya Gökalp, aynı yıl meclise Diyarbakır milletvekili olarak girmiştir. Bu süreçte eğitim komisyonuna seçilmiş olan Gökalp, tarih, felsefe, siyaset gibi konularda birkaç kitap yayınlamıştır. Bu eserler arasında bulunan *Türk Medeniyeti Tarihi* adlı kitap ölümünden sonra 1925 yılında yayımlanabilmiştir (BCA, 261/22, 25.05.1925). Uzun çalışmalar, çalkantılı dönemler Ziya Gökalp'i oldukça yormuştu. Hastalığı oldukça ağırlaşan Ziya Gökalp, birçok tedavi yöntemi uygulanmasına rağmen kurtulamamış, 25 Ekim 1924 tarihinde son nefesini vermiştir.

2. Türk Batılılaşma Hareketi ve Ziya Gökalp Felsefesi

Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'yı anlamaya ve aktarmaya çalıştığı süreç imparatorlukta Batılılaşma girişimlerini beraberinde getirmiştir. Başlangıçta bir fikir hareketi olan Batılılaşma, zaman içerisinde çok daha büyük bir anlam kazanmış, bürokrasinin ve toplumun her katmanına sirayet etmeye başlamıştır. Bu fikir akımı zaman içerisinde modernite kavramı ile eş görülmüştür. Gelenekten kopuşu ifade eden modernite, epistemolojik ve ontolojik bir çatışmanın sonucu olarak Batı Avrupa'da yaşanmış olan aydınlanma düşüncesinin ürünüdür. Bu kavram da toplumun yapıları üzerinde kendini göstermiştir (Özay, 2022, s. 111). Söz konusu iki kavram arasında kurulan bağ ise "devletin Batılılaşması devletin modernleşmesidir" şeklindeki algının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Batılılaşmaya- modernleşmeye dair atılan adımların genel olarak siyasi-bürokratik yenilikler içerdiği algısı hakimdir. Bu algı Osmanlı siyasi tarihindeki yenileşme girişimlerinin politik bir anlama sahip olmasından kaynaklanmaktadır. III. Selim'in yenilik çabalarına, II. Mahmud'un ıslahatlarına, Tanzimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerine dair daha çok politik bir çerçeve çizilmiştir. Ancak söz konusu dönemlerde özellikle Tanzimat ve sonrasında yaşanan süreçteki dönüşümü sadece siyasi-bürokratik bağlamda görmek eksik bir değerlendirmeye olacaktır. Çünkü bu dönemlerde siyasi, toplumsal, kurumsal anlamda yaşanan dönüşümün yanı sıra düşünsel bağlamda da bir dönüşümün yaşanması kaçınılmaz olmuş, özellikle felsefi düşünceyle olan temas artmıştır.

Bilindiği üzere Batı'dan intikal eden fikir akımları içerisinde pozitivist ve materyalist görüş büyük bir etkiye sahiptir. Nitekim Korlaelçi (1986) bu konuda "Pozitivizmin memleketimize girişi doğrudan doğruya felsefi bir kanal ile olmayıp, edebiyat akımları, o devirdeki okullarda yer alan müsbet dersler, doğrudan Fransızca tedrisat yapan

okullar, Avrupa'ya gönderilen bazı talebeler³, eğitim müessesimize gelen yabancı uzmanlar ve bazı dernekler aracılığı ile olmuştur” ifadelerini kullanmıştır (s. 201). Ancak 19. yüzyılın sonlarından itibaren her iki görüşte felsefi bir sistem haline dönüşmeye başlamıştır. O halde Batı ile temas felsefi sistemlerin görülmesini de mümkün kılmıştır.

Türk aydını, Batılılaşmanın siyasi bir olgudan çok daha fazla bir şey olduğunu, devletin kurtuluş reçetesi için sunmuş olduğu önerilerde göstermiştir. Geç Osmanlı dönemi ve Cumhuriyet'in erken dönemlerinde modernleşme hareketi ve felsefe arasındaki güçlü bağ, yeni Türk aydınının düşünce dünyasına yansımıştır. Ziya Gökalp de bu bağın farkına varmış bir aydın olarak Türk modernleşme hareketine sadece politik bir bağlamda değil aynı zamanda düşünsel-felsefi bir temelde yaklaşımı gerekli görmüştür. Batılılaşma-modernleşme serüveninde felsefenin yeri nedir? sorusunu Batılılaşma olgusuna siyasi ve felsefi bir perspektiften bakan Ziya Gökalp'in eserleri bağlamında cevaplamak doğru olacaktır. *Felsefe Dersleri, Türkçülüğün Esasları, Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak* adlı eserleri ile 1911 yılında Genç Kalemler Dergisi'nde yayımladığı felsefeye dair makalelerinin başlıkları onun felsefeye münasebetini net bir şekilde göstermektedir. *Bugünkü Felsefe, Alfred Fouille 'nin Tekâmülcü Felsefesi, Muhyiddin-i Arabi, Yeni Hayat Yeni Kıymetler* gibi başlıklarda ele aldığı makaleleri onun Doğu ve Batı felsefesine dair araştırmalar yaptığını göstermiştir. Felsefeye dair çalışmaları sadece söz konusu kitaplar ve makaleler ile sınırlı kalmamıştır. Ulaşılan arşiv belgeleri Batı ile temasının neticesinde onun felsefi eserlere dair bir çeviri faaliyetinde bulunduğu bilgisini vermiştir. Ziya Gökalp tarafından tercüme edilen Tuna'nın felsefesi adlı esere dair bir belge bulunmaktadır (BCA, 253/15). Arşivde ulaşılan bir diğer belge ise Salah Cimcoz ve Ziya Gökalp'in birlikte *Felsefe* adlı bir eser tercüme ettiklerinin bilgisine ilişkindir (BCA, 253/18).

Türk modernleşme-Batılılaşma hareketinde Ziya Gökalp'in felsefi tutumunu anlamlandırmada “muasırlaşma” kelimesi önem arz etmektedir. Çağdaşlaşma anlamında kullanılan, asrlik/asrileşme sözcüğü ile kavgalı olanlar bu sözcüğü köksüzlük, dinsizlik gibi anlamlarda kullanmaya başlayınca Ziya Gökalp de bu sözcüğün yaratmış olduğu olumsuz anlamlardan rahatsız olmuş, *muasırlaşmayı* kullanmıştır (Berkes, 2022, s. 18). Muasırlaşma arzusu yeni sorunları, yeni yöntemleri fark etmeyi sağlamıştır. Bu bağlamda düşünsel anlamda bir dönüşüm yaşanmış, bu durum felsefe tarihçiliğinin doğmasını olanaklı kılmıştır.

Ziya Gökalp'in bahsi geçen çalışmalarını incelediğimizde felsefe nedir? Filozof kimdir? Bilim nedir? sorularının cevaplarını bulabilmekteyiz. Gökalp bu konuda şunları söyler: “Fenler âliyattan doğduğu gibi felsefe usûlden doğar. Filozoflar başkalarının buldukları hakikatleri toplayan ve düzenleyenler değildir. Gerçekten hakikat arayışının usûlünü bilenlerdir” (Gökalp, 2014, s. 30). Gökalp; Aristoteles'e atıfta bulunarak “biz bilmeyi (menfaat gözetmeyip), yalnız bilmek için severiz” demiştir. Ancak bundan başka biz bilmeyi, şeylerin bilgisi hayatın pratik zorunlulukları yerine getirmeye lazım olduğu için de severiz. Kısaca biz bilmeyi, çoğunlukla hakikatin keşfine az çok bir şiddetle bir estetik duygunun eşlik etmesinden dolayı severiz” (Gökalp, 2006, s. 468).

Çağdaş Türk düşüncesinde önemli bir yere sahip olan *Felsefe Dersleri* adlı eserde Gökalp bilim ve felsefeye dair ayırdığı bölümde iki disiplinin tarihsel süreçteki ilişkisini net bir şekilde açıklamıştır. “Başlangıçta bütün bilgiler felsefenin içindeydi. Felsefe hem teorik hem pratik olan genel bir bilim demektir. İki hedefi vardı. Birincisi; bütün şeyleri izah etmek, ikincisi güzeli aramak ve iyiyi yapmak hususundaki faaliyeti sevk ve idare etmekten ibaretti. Bugün ise felsefenin işi sınırlanmıştır, çünkü özel bilimler bağımsız bir hayat kurmak üzere birer birer ondan ayrılmıştır” (Gökalp, 2006, s. 467). Bilindiği üzere 19. yüzyıl bilim ve felsefenin sınırlarının kesin çizgilerle ayrıldığı bir dönem olmuştur. Antik dönem, Orta Çağ hatta Rönesans da bile bilim ve felsefe ayrımı yapılmaması bu iki alanla uğraşan bilim adamı- filozof ayrımının yapılamamasına neden olmuştur. 19. yüzyılda bilim alanındaki sıçramalar bilim ve felsefenin sınırlarının belirlenmesini mümkün kılmıştır. Bu ayrıma Ziya Gökalp'in bilim ve felsefeye dair yazmış olduklarında da rastlamaktayız. Bilim nedir? Yöntemi nedir? Kaynağı nedir? Felsefeden farkı nedir? gibi sorulara vermiş olduğu cevaplar onun bilim ve felsefe tarihine hakimiyetini ve Gökalp'te Batılılaşma akımının sadece siyasi bir anlam taşımadığını göstermektedir. Gökalp, felsefenin bilimden farkını gayesi, konusu, metodu ve sonuçları bakımından açıklar. Spencer, Ribot, Pierre Leroux gibi düşünürlerle sıkça atıf yaparak bilim felsefe ilişkisini örneklemektedir.

³ Osmanlı Devleti'nde yurtdışı eğitimin ilk örnekleri II. Mahmud Dönemi'nde görülmüştür. III. Selim, Tanzimat, Meşrutiyet dönemlerinde de bu proje devam etmiştir. Cumhuriyet Dönemi ise farklı disiplinlerde eğitim almak için yurtdışına giden pek çok tanınmış isim bulunmaktadır. Nüzhet Gökdoğan, Aydın Sayılı, Jale İnan, Ekrem Akurgal bu isimler arasında yer almaktadır. Bu konudaki çalışmalar için bkz: Polat, 2024 a. Polat, 2024 b. Demir, Gökdoğan, 2008. Atay, 2018.

Muasırlaşma serüvenimizde felsefeyi bir usûl olarak gören Gökalp, muasır bir Türk- İslam Medeniyeti kurmanın da bilim ve felsefe aracılığı ile olacağını dile getirmiştir: “Asrın fünun ve felsefesini, fenniyât (teknoloji) ve usuliyatını (metodolojisini) millî ve dinî ananelerimize izah ettiğimiz surette aşilar ve mezcedersek (karıştırırsak) muasır bir Türk İslam Medeniyeti hâsıl olacaktır. İşte halk ruhunun “Kızıl Elma” diye aradığı bu mev‘ut vatanına vasıl olduğumuz zamandır ki, hakiki manasıyla harsen (kültürel açıdan) hür ve medeniyeten müstakil olacağız” (Gökalp, 2014, s. 30). Gökalp’e ait bu ifadeler onun toplumların, milletlerin var olma savaşında ilim ve felsefenin önemini kavramış olduğunun göstergesidir. Bu durum Tanzimat sonrası Batılılaşma olgusunu savunan yeni Türk aydınının düşüncesinde sıkça rastladığımız bir görüş olmuştur.

Gökalp, 1911 yılında Genç Kalemler Dergisi’nde yazdığı *Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler* başlıklı yazısında yaşanan siyasi inkılabın ardından ikinci vazifenin içtimai inkılap olduğunu yazmıştır (Gökalp, 2019, s. 68). İçtimai inkılap nedir? sorusuna verdiği cevap onun Türk modernleşme serüveninde yaşanması gereken düşünsel dönüşüme ne derece önem verdiğini gösterir. Kendisi yeni hayata dair araştırmada da felsefeyi bir yöntem olarak görmüştür.

Bilirsiniz ki hayat tabiri gayet umumi bir manaya delalet eder. Bu kelimedeki iktisadi, ailevi, bedii, felsefi, ahlaki, hukuki siyasi bütün hayatlar mündemiçtir. Yeni hayat demek “yeni iktisad, yeni aile, yeni bedâat, yeni felsefe, yeni ahlak, yeni hukuk, yeni siyaset demektir. Eski hayatı değiştirmek iktisadi, ailevi, bedii, felsefi, ahlaki, hukuki, siyasi hususiyetleriyle yeni bir yaşayış yaratmakla kabil olabilir (Gökalp, 2019, s. 69). Yeni Hayat’a ait tetkikler en yeni amelî ve felsefi nazariyelere istinat edecek, mümkün olduğu derecede ind’i (özel) içtihatlardan içtinap olunacaktır (Gökalp, 2019, s. 72)

Gökalp’in, medeniyet ve hars kavramlarına dair yapmış olduğu analizler onun felsefi düşüncesine dair ipuçları sunmaktadır. Bu kavramlara dair yaptığı araştırmada medeniyet meselesinin belirsiz kalmasında *medeniyet* kavramı ile *medenîlik* kavramının birbirine karıştırılmasının büyük etkisi olduğunu söyler. “Medeniyet birtakım kurumların bütünüdür. Millete özgü kurumların hepsine ise hars adı verilir (Gökalp, 2018, s. 91-92). Medeniyeti daha büyük daha evrensel bir yapı olarak sunan Gökalp’in düşüncesinde *hars* daha özel daha bir milli bir yapı olarak görülmektedir. Bu ayrım Gökalp’in bilim ve felsefeye yaklaşımına da yansımıştır. Gökalp; “ilimin objektif ve müspet yapısının onu milletlerarası bir etkinlik yaptığını vurgu yapar. Bu sebeple ilimde Türkçülük olmayacağını vurgular. Ancak felsefenin bir basamağının objektif bir basamağının subjektif olduğunu, felsefenin ilim gibi milletlerarası olmaya mecbur olmadığını ifade eder. Ona göre her milletin kendine göre bir felsefesi vardır. Bu sebeple ahlakta, güzel sanatlarda, iktisatta olduğu gibi felsefede de Türkçülük olabilir” (Gökalp, 2018, s. 243). Felsefeye bir millîlik atfeden Ziya Gökalp’in düşüncesinde felsefenin hars ile ilişkilendirileceği aşikardır. Bu bağlamda Ziya Gökalp düşüncesinde, “*felsefe kültürel bir eylem*” olarak görülmelidir.

Ziya Gökalp bir düşünür kimliği ile Türklere felsefenin neden gelişemediği sorusuna cevap aramıştır. Gökalp, akıl yürütme, fikir üretme, düşünme süreci anlamlarına gelen mu‘akale’nin savaşlardan kurtulmadıkça ve ekonomik refaha ulaşmadıkça gerçekleşmesinin mümkün olmadığını söyler. Buna göre, Türklerin şimdiye kadar böyle bir huzur ve refaha ulaşamamaları nedeniyle hayatını mu‘akaleye vakfedecek az kişi yetişebilmiştir. Ancak Gökalp bir halk felsefesinden söz eder. Türklerin felsefede geri kalma sebepleri felsefeye atfedilen anlam ile ilgilidir. Gökalp, Türklerin halk felsefesi açısından bütün milletlerden daha üstün olduğuna vurgu yapmaktadır. Çünkü Gökalp, Jean Rostand’ın (1894-1977) etkisiyle; iki ordunun ve iki milletin savaşında galibiyet getiren olgunun felsefe olduğunu söyler. Felsefesi olan ordu galip gelir. Türkleri de uzun yıllar savaş alanında güçlü kılan şey elbette felsefeleridir. Bu ise Gökalp düşüncesinde halk felsefesine karşılık gelmektedir. Bu bağlamda felsefi Türkçülük, Türk halkındaki bu milli meseleyi arayıp bulmaktır (Gökalp, 2018, s. 243-245).

Sonuç

Batılılaşma ve modernleşme gibi sorunların düşünüldüğü alanlardan biri de felsefedir. Felsefe tarihinde birçok filozof bu kavramlara dair açıklama modeli geliştirmiştir. Weber’de modernite, rasyonellik kavramı etrafında açıklanırken; modern toplumu modern olmayan toplumdaki ayıran ölçütün de rasyonel olduğu görülmektedir. Modernizmin müspet yönü rasyonel ile oluşturulmaktadır. Modernliği mümkün kılan rasyonellik müzik, resim, felsefe, iktisat gibi birçok alanda görülmektedir. Rasyonelliğin her alanda yer alması kurumlardaki dönüşümü de beraberinde getirmiştir, buna modernleşme adı verilmiştir.

Tarihsel süreçte Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden itibaren bir modernleşme/ Batılılaşma arzusunun başladığı görülmektedir. Böylesi bir arzunun oluşmasında klasik devlet düzeninde oluşan çözülme ve Batı karşındaki toprak ve itibar kayıplarının etkili olduğu aşikârdır. İmparatorlukta Batı'ya dair oluşan farkındalık beraberinde Batı'yı takip için bazı adımlar atılmasını sağlamıştır. Çözülmenin nedenleri üzerinde çalışan fikir adamları çözülmeye dair saptama yaparken artık Batı'yı dikkate alarak daha gerçekçi önerilerde bulunmuşlardır. Böylelikle klasik Osmanlı ulemasından farklı, Batı'yı deneyimlemiş ve ondan esinlenmiş bir aydın profili ortaya çıkmıştır. Yeni Türk aydınını temsil eden bu profil devletteki kurtuluş yöntemlerine Batılılaşmayı da dahil etmiştir. Ancak sadece bu öneri ile sınırlı kalınmamış, Batı'daki ulusçuluk akımının etkisiyle Türk ulusçuluğu- Turancılık- Pantürkçülük gibi fikir akımları da ortaya çıkmıştır. Söz konusu iki akıma kendi düşüncesinde yer veren önemli mütefekkirlerimiz bulunmaktadır. Bunlardan biri çağdaş Türk düşüncesine yön vermiş olan Türkiye Cumhuriyeti'nin manevi kurucuları arasında yer alan Ziya Gökalp'tir. O, bürokratik, toplumsal ve kültürel alanda dikkate değer çalışmalarını siyasi ve düşünür kimliği ile gerçekleştirmiştir. Gökalp, toplumdaki, devletteki yenilik hareketine sadece devlet adamı gözüyle bakmamış bir düşünür olarak devletin modernleşme, Batılılaşma serüvenine felsefi düşüncüyü de dahil etmiştir. Batılılaşma hareketinde felsefenin yeri nedir? sorusu Ziya Gökalp'in felsefi çalışmaları ışığında değerlendirildiğinde bazı sonuçlara ulaşılmıştır.

Bilim ve felsefe ayrımı Ziya Gökalp düşüncesinde medeniyet ve hars ayrımına paralel bir doğrultudadır. Ona göre; felsefenin subjektif olması her milletin, her kültürün/harsın ayrı bir felsefesi olmasını gerektirir. Felsefeye böyle bir anlam atfederek ulaşmak istediği noktanın *Felsefi Türkçülük* olduğu aşikârdır. Ona göre felsefi Türkçülük, Türk halkının milli bir meselesi olmalı ve bu mesele çözülmelidir. Felsefe ve bilim arasında yapmış olduğu ayrım onun felsefeyi bilime indirgemeyen bir anlayışa sahip olduğunu gösterir. Çünkü bilimde tıpkı medeniyet tanımında olduğu gibi evrensellik vardır. Felsefe ise daha milli bir yapıya sahiptir. Öte yandan felsefe "Muasırlaşma" düşüncesinde bir araç olarak görülmüş ve Gökalp'in "muasırlaşma" düşüncesinin temelinde yer almıştır. Gökalp, "Muasırlaşmanın" gerçekleşebilmesi için bilim ve felsefenin önemini sıkça dile getirmiştir. Muasırlaşma serüvenimizde felsefeyi bir usûl/ bir yöntem olarak gören Gökalp, yeniliğin sadece siyasi anlamda yeterli olmayacağını kavramış, içtimai inkılabın ne kadar elzem olduğunu sıkça ifade etmiştir. Onun düşüncesinde bu inkılâbın gerçekleşmesini ise yine felsefe mümkün kılacaktır.

Kaynakça

- Akçura, Y. (2015). *Üç tarz-ı siyâset*, (M.Yeni, E.Kılınç, Çev.). Ötüken Neşriyat. (Orijinal Eserin Basım Tarihi 1976).
- Atay, O. (2018). *Bir bilim adamının romanı*, Bilgi Yayınevi.
- Berkes, N. (2022). *Türkiye 'de çağdaşlaşma*. Yapı Kredi Yayınları.
- Çalen, M. K. (2018). Modern Türk düşüncesine bir derkenar- Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp. Ötüken Neşriyat.
- Çelebi, K. (1982). *Düstür 'l-amel li islâhi 'l- hâlel (Bozuklukların Düzeltilmesinde Tutulacak Yollar)*, (A. Can, Çev.). Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. Orijinal çalışma basım tarihi 1652.
- Erişirgil, M. E. (1984). *Bir fikir adamının romanı- Ziya Gökalp*, (A. Kazancıgil, C. Alpar, Ed.). (Orijinal Eserin Basım Tarihi 1951).
- Gökalp, Z. (2006). *Felsefe dersleri*. (A. Utku, E. Erbay, Ed.). Çizgi Kitapevi.
- Gökalp, Z. (2014). *Türkleşmek islamlaşmak muasırlaşmak*, (M.Özsarı, Ed.). Ötüken Neşriyat. (Orijinal Basım Tarihi 1918).
- Gökalp, Z. (2018). *Türkçülüğün esasları*. (C.Üzen, Ed.). Kapı Yayınları.
- Gökalp, Z. (2019). *Genç kalemler ve Türk yurdu yazıları*, (A.Duymaz, Ed.). Ötüken Neşriyat.
- Gökdoğan M. Demir R. (2008). *Aydın Sayılı*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Heyd, Uriel. (1979) *Türk ulusçuluğunun temelleri* (K.Günay, Çev.). Kültür Bakanlığı Yayınları. (Orijinal Eserin Basım Tarihi 1950).
- Hocaoğlu, D. (1995). Laisizm'den millî sekülerizme- laiklik sorununun felsefî çözümlemesi. Selçuk Yayınları.
- Kılıçbay, M. A. (1985). Osmanlı batılılaşması. *Tanzimat 'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, (s. 147-152) içinde. İletişim Yayınları.
- Koçi Bey. (1972). *Koçi bey risalesi*. (Z. Danışman, Çev.) Milli Eğitim Basımevi. Orijinal çalışma basım tarihi 1631.
- Koray, E. (1991). *Türkiye 'nin çağdaşlaşma sürecinde Tanzimat*. Marmara Üniversitesi Yayınları.
- Korlaelçi, M. (1986). *Pozitivizmin Türkiye 'ye girişi*. İnsan Yayınları.
- Mustafa Sami Efendi. (1996). *Avrupa risalesi*, (R. Demir, Ed.). Gündoğan Yayınları.
- Olgun, İ. (1976). Türkiye'deki oluşumlar içinde Ziya Gökalp. *1976 Yılı Sosyoloji Konferansları Ondördüncü Kitap*, (1.Baskı, s. 2-16) içinde. İstanbul Üniversitesi İktisad Fakültesi Yayını No: 377.
- Özay, M. (2022). Modernite ve modernizim. *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, C.3, s. 111.
- Polat, E. (2024a). Cumhuriyet dönemi arkeoloji münevverleri. *Küllüye Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 19-40. DOI: 10.48139/aybukulliye.1359609.
- Polat, E. (2024b). Cumhuriyet dönemi arkeoloji politikaları ve bir Cumhuriyet aydını Ekrem Akurgal, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XL (109), 113-134. DOI: 10.33419/aamd.1480114.
- Sadık Paşa, (1974). Avrupa ahvaline dair risale. *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi*, (M, Kaplan, İ. Enginün, B. Emil. Ed.). s. 26-34.
- Yirmisekiz Mehmet Çelebi. (2021). *Paris 'te bir Osmanlı sefiri*, (R. Şevket. Ed.). Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Arşiv Belgeleri
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
- BCA. (Başbakanlı Cumhuriyet Arşivi 640/12, 20.09.1923).
- BCA. (Başbakanlı Cumhuriyet Arşivi 253/249, 17.04.1923).

BCA. (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi 261/22, 25.05.1925).

BCA. (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi 253/18, 24.11...).

BCA. (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi 253/15, 24.11...).

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan eder.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlıdır.

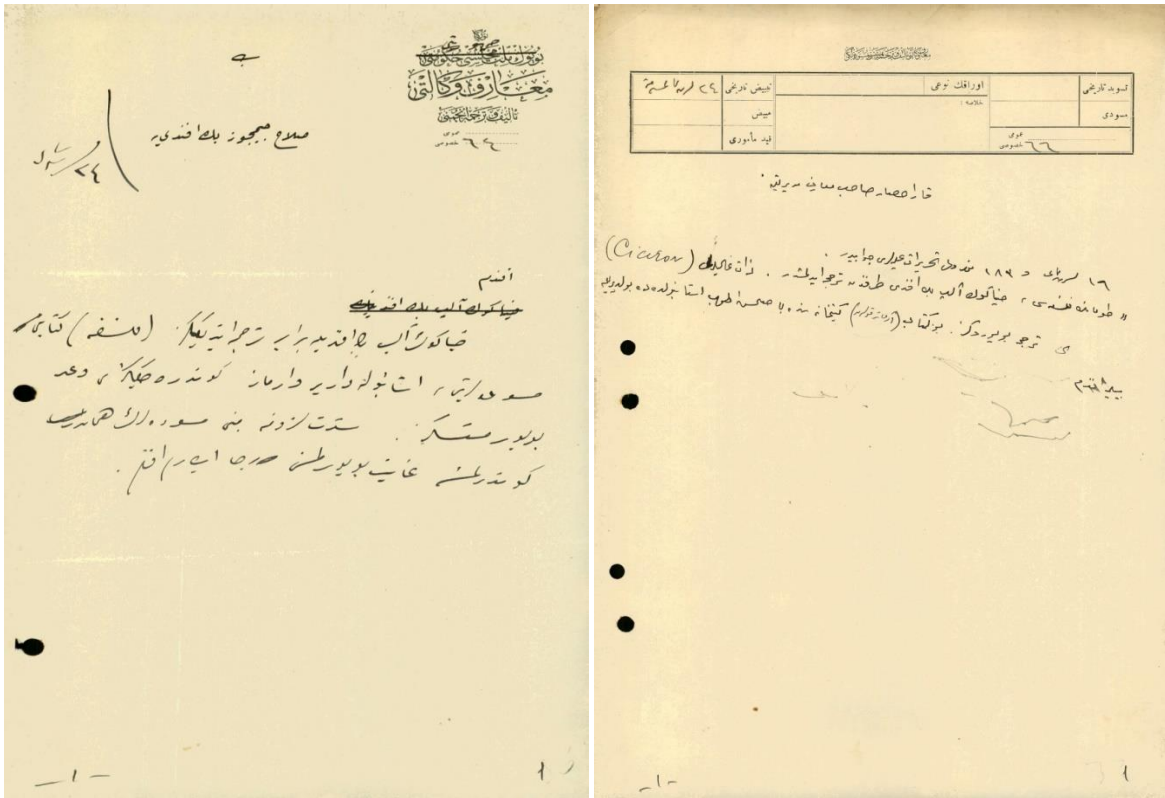
Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Ekler

Ek- 1: Salah Cimcoz ve Ziya Gökalp'in birlikte tercüme ettikleri Felsefe adlı kitaba dair belge

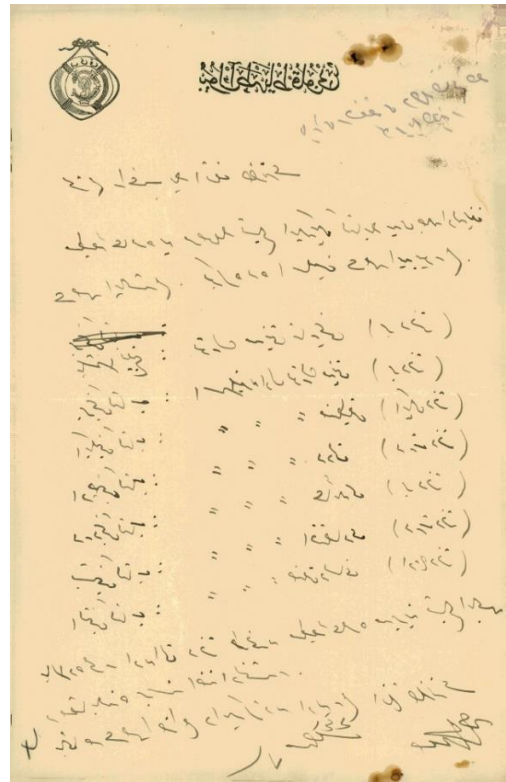
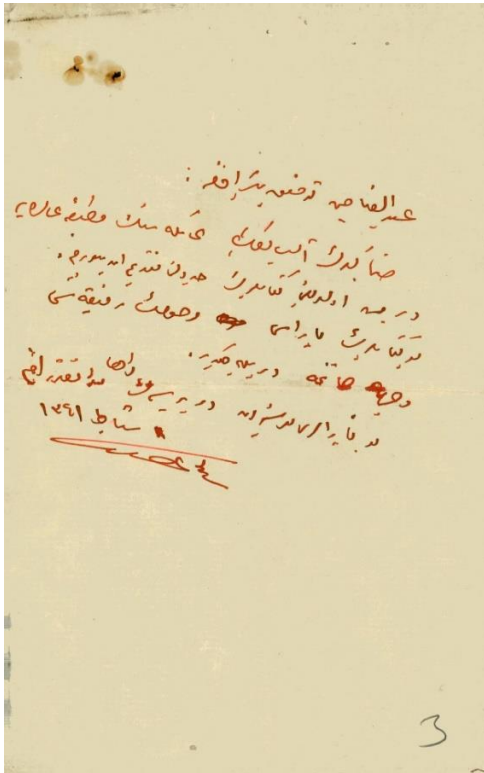
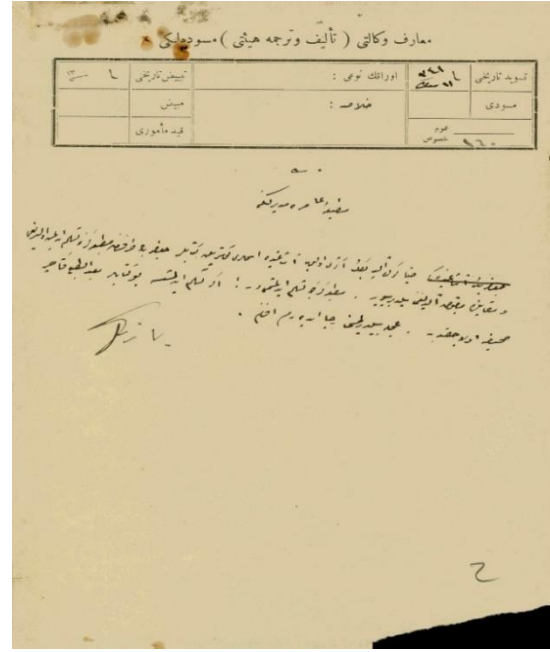
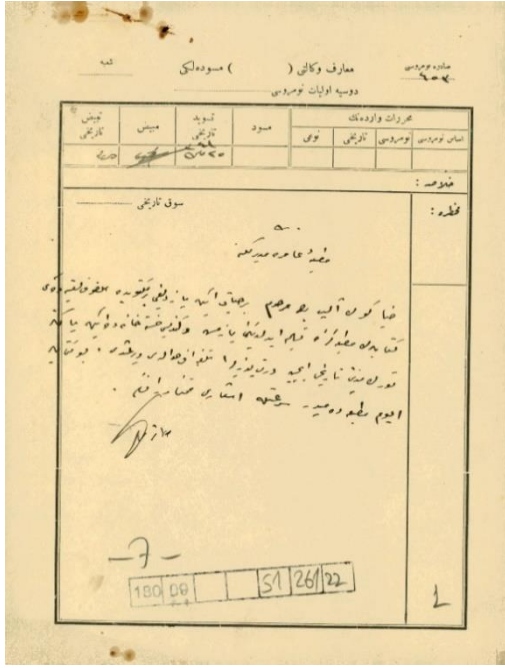
Ek-2: Ziya Gökalp tarafından tercüme edilen Tuna'nın felsefesi adlı esere dair bir belge

Kaynak: BCA. (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi 253/18, 24.11...).

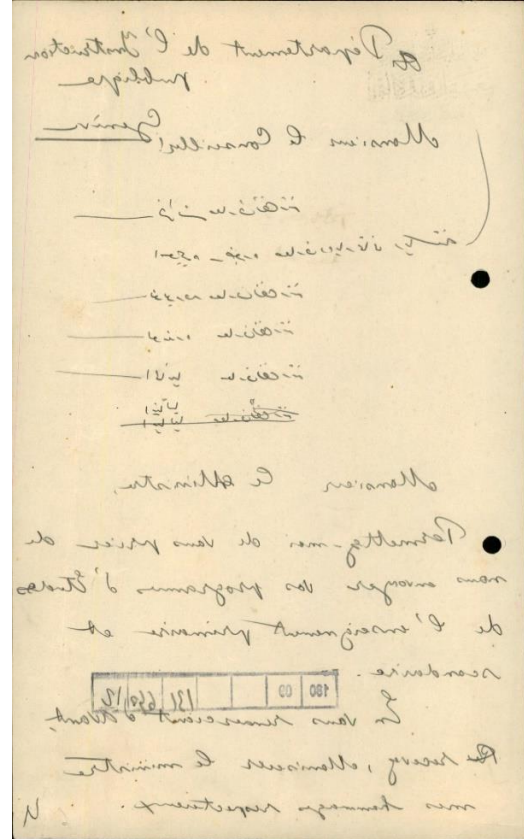
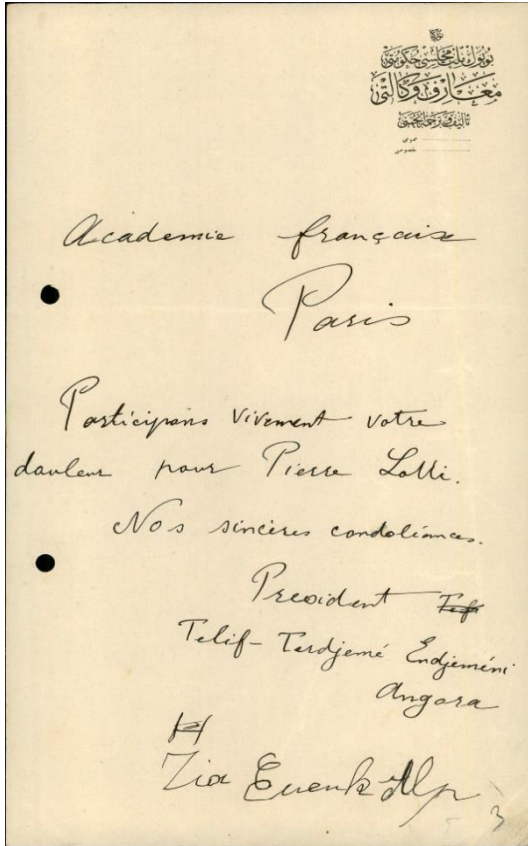
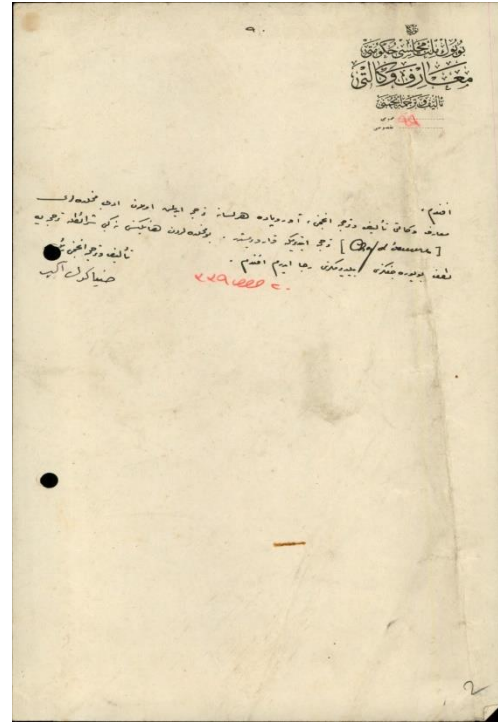
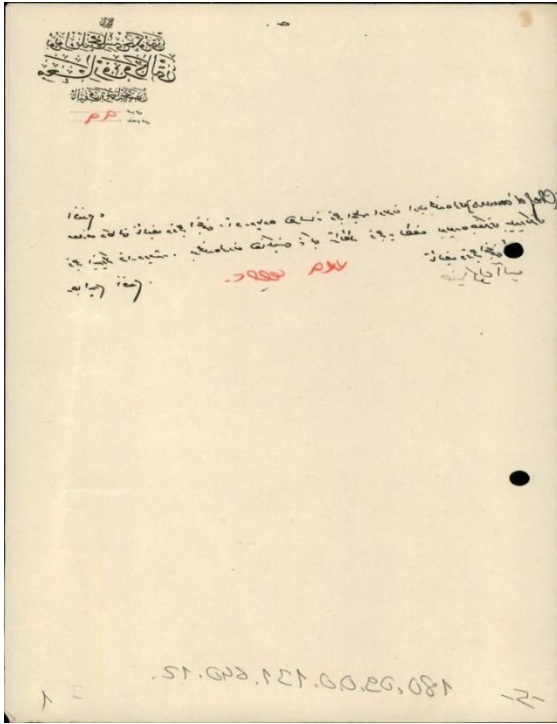
Kaynak: BCA. (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi 253/18, 24.11...).

Ek- 3: Ziya Gökalp'in Türk Medeniyet Tarihi adlı eserinin basımına ilişkin belgeler

Kaynak: BCA. (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi 261/22, 25.05.1925).

Ek- 4: Avrupa'da birçok dile çevrilen Chef d'auvre adlı eserin Türkçe'ye çevirisinin ne şekilde yapılacağına dair Telif ve Tercüme Encümeni Ziya Gökalp'ten gelen bir yazıdır

Kaynak: BCA. (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi 640/12, 20.09.1923).